

ORTADOĞU DENKLEMİNDE SELEFİ DÜŞÜNCENİN YERİ ÜZERİNE

Ortadoğu denklemine baktığımızda yeni dizaynın göbeğinde mezhep ayrılıkları üzerinden bir tavrın benimsendiğini görmekteyiz. Bu tavır da geçmişin siyasi hesaplaşmasına hasretilmiş Şiiilik ile Ehl-i Rey çizgisinin zenginleştirdiği mirasın göz ardı edildiği ve bağlamından kopartılmış ve sathileştirilmiş Selefi çatışması şeklinde uygulanmaya çalışılmaktadır.

Mustafa Selim YILMAZ

Ortadoğu coğrafyası, dünyanın gerek medeniyet gerek kültürel gerekse de sosyo-politik anlamda şekillenmesinde, geçmişten günümüze başat bir rol oynamaktadır. Bilinen en eski yazılı tarih buradan başlatılmaktadır. İnsanlığın kurduğu en eski yerleşim merkezlerine bu topraklar ev sahipliği yapmıştır. 2011 yılından beri global güçlerin rekabet ortamına dönüşen ve tarihinin en büyük yıkımını yaşayan Suriye'deki Şam gibi şehirlerin sekiz bin yıldır kesintisiz bir şekilde meskûn olduğu malum bir gerçektir. Bugün dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun müntesibi olduğu dinlerin menbaı yine bu topraklardır. Pers- Yunan savaşları ve nihayetinde de Büyük İskender örneğinde olduğu gibi medeniyetlerin müteaddit defalar karşılaştığı, etkileşime girdiği, kaynaştığı ve birçok farklı bakış açısı, etnisite, kültür ve topluluğa yurt olmuş geniş bir bölgedir Ortadoğu coğrafyası. Söz konusu önemini tarihin hiçbir döneminde kaybetmemiştir bu coğrafya. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'da çıkmış olsa da yine temel saiki bu toprakların paylaşılmasına matuftur. Bu toprakların da yine en ciddi jeo-stratejik öneme sahip ülkesi olan Türkiye, rekabet halindeki ülkelerin ilişkilerinde köprü hüviyetinde olması nedeniyle, bölgenin kaderinin çizilmesinde mutlaka işlevsel bir role sahip olması gereken bir aktör durumunda olmuştur. Muktedir olduğunda farklılıkların kaynağı olan bu

coğrafyayı birleştiren bir güç olmuş, hinterlandının daraldığı zamanda ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan günümüze gelen süreçte bölge; çatışmanın, tarihi- kültürel miras ve varlıkların inkıraza uğradığı bir sahneye dönüşmüştür. Her ne kadar ülkemiz son zamanlarda, tabir yerindeyse, tarihsel birikiminin verdiği ivmeyle ve bir aile büyüğü edasıyla söz sahibi olma hüviyetini tekrar kazanmaya ilişkin hamleler yapsa da daha alınması gereken zorlu bir yol kendisini beklemektedir. Kısa bir perspektifte genel bir görünümünü yansıtmaya çalıştığımız Ortadoğu'nun son yıllardaki gündeminde Selefi düşünce ve hareketler, önemli ve yoğun bir yer işgal eder olmuştur. Öncelikle bu düşüncenin mahiyetinin ve oynamış olduğu güncel rolün daha iyi anlaşılabilmesi için geçmişten günümüze değerlendirilmesi gerekir.

Bu bağlamda metodolojik ve bütüncül bir yaklaşımla olay değerlendirilecek olursa, merhum Cabiri'nin yaptığı gibi tarihimizi tekrar bir okumaya tabi tutmak ve hassaten de köşe taşı vakıaları da bağlamsal okumayla değerlendirmek zaruridir. Aksi takdirde karşılaşılan sıkıntıları tespit etmek ve çözüm önerileri üretmek mümkün olamayacaktır. Genel olarak İslam düşünce geleneğini mercek altına alarak başlayalım. Bu düşüncede iki ana usul teşekkül etmiştir: Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis. Bu usullerin kökenleri de Hz. Peygamber zamanındaki Ben-i Kureyza olayına kadar

dayandırılmaktadır. Kısaca; Hendek Savaşı'nda ilk İslam toplumunu arkadan vuran Kureyza Oğulları'nın te'dib edilmesi olayında Hz. Muhammed'in "İkinci Namazını Kureyza yurdunda kılacaksınız" emrini bir grup sahabi, acele davranılması şeklinde yorumlayıp namazı yolda kılmış diğer grup ise sözün zahiri ne ise o biçimde anlamış ve uygulamıştır. İlk grup yorumu temel alanlar anlamında Ehl-i Re'y (yorum ehli), ikinci grup literal yaklaşıma sahip, söz varsa yoruma verilmez mantığını edinenler anlamında Ehl-i Hadis veya Ashabu'l-Hadis (söz ehli) olarak nitelendirilmişlerdir. Netice itibariyle bu iki usul, İslam düşünce geleneğini şekillendirmiştir. Bu usulleri bütün Müslüman kitlelerde, daha da ötesi her ikisini beraber herhangi bir ekolün kendi içerisinde de görmek mümkündür.

Bu iki usul, özellikle hicretin ilk üç asrında birbirleriyle tartıştıkları, yer yer çatıştıkları ama daima diyalektik olarak birlikte var olmaya devam ettikleri sürece bu geleneği geliştiren ve bir medeniyet üreten tarzda inşa etmişlerdir. Ne zamanki bu diyalektik var olma dengesi bozulmuşsa duraksayan ve zamanla gerileyen bir hüviyet ortaya çıkmıştır. Bu dengenin bozulması da h. III. yüzyılda vuku bulan, bir kısım Mutezile'nin karıştığı ve çok bilinen adıyla Mihne Olayı ile olmuştur. Bu olay, söz konusu Ehl-i Re'y damarının ilk önemli temsilcileri olan Mu'tezile'nin Selefî düşünce-nin kendisini temellendirdiği Ehl-i Hadis karşısında erimesine neden olmuştur. Bu sonuç, bir anlamda kadim medeniyetler ve dinlerin müntesipleriyle iç içe yaşayan Müslüman toplumun düşünsel tutulmasına neden olmuştur. Bu tutulmadan kurtulmak amacıyla da İslami düşünceyi orta yolcu bir anlayışla ele alıp iki usulü de birleştirerek yeni bir soluk getiren Irak'ta Eş'arilik ve Maveraünnehir'de de Matûrîdîlik ekolleri ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle bu ekollerin ortaya çıkışı ve her şeye rağmen kalıcı oluşları, mukaddem dengenin bozulması nedeniyle irrasyoneliteye kaymakta olan düşünce geleneğimizin kaybetmekte olduğu rasyonelliğini tekrar kazanması açısından önemli ve köklü bir girişim olmuştur. Dönemin realitesi böylesine bir girişimi zorunlu kılmıştır.

Bu bilgiler ışığında "Selefilik nedir?" sorusuna cevap aramak gerekir. Her şeyden önce Selefilik, Hanefilik ve Malikilik gibi ne fihhi ne de Mutezile ve İsna Aşeriyye gibi itikadî bir mezheptir. Aksine, Ashabu'l-Hadis muhitinde kendisine varlık zemini bulmuş bir refleks ve bakış açısıdır. En temel özelliği

Selefilik, din ve anlaşılması namına ne varsa bütün bunların Hz. Peygamber ve Selef tarafından ortaya konulduğu, bunların yorumlanmaksızın alınması gerektiği ve aksi bir durumun dinde bid'at çıkarmak olacağı ilkesine dayanır.

mukaddemen de değinildiği üzere 'te'vil' kavramlaştırması temelinde her türlü yorum girişimini indii, Allah'ın eleştirdiği ve tehlikeli bulan bir yapıya sahiptir. Nitekim bu yaklaşım, Al-i İmran 3/7 ayetindeki te'vil'e ilişkin söz konusu düşüncenin âlimlerinin açıklamalarında ifade edilir. Te'vil'i ancak Allah bilir, ilim sahipleri de ancak ona bu, Rabbimizin katındandır derler. Bununla birlikte marifet ehli şeklinde tabir olunan Hz. Peygamber'den sonra ilk üç nesil; Sahabe, Tabiun ve Tebe-i Tabiun de bir takım hakikatlere ulaşabilirler. Onlardan nakledilen kavil ve uygulamalar, makbul olmayan te'vil'e konu edilemezler. Aksine olduğu gibi kabul edilmesi gerekir. Esasında adı geçen ilk üç nesil, 'Selef', tüm İslami düşünce tarzlarında merkezi bir konuma sahiptir. Ancak, Eş'arilik ve Matûrîdîlik gibi Ehl-i Re'y tandanslı Sünnî çizgide te'vil esastır. Bundan da öte o, akıl-nakil dengesinde vazgeçilmez bir unsurdur. Atıl bir akıl algısına sahip yaklaşımın aksine akıl, dolayısıyla te'vil olmadığı takdirde dini anlamak mümkün olmayacaktır. Zaten bu anlayış, onları, Selefilik'ten ayıran en temel noktadır. Sonuç itibariyle Selefilik, din ve anlaşılması namına ne varsa bütün bunların Hz. Peygamber ve Selef tarafından ortaya konulduğu, bunların yorumlanmaksızın alınması gerektiği ve aksi bir durumun dinde bid'at çıkarmak olacağı ilkesine dayanır. Bir anlamda bu, değişimin doğallığı içerisindeki tarihin belli bir kesitinin 'altın çağ-asr-ı saadet' ismi altında donuklaştırılması, yerel ve farklı unsurların hiçbir şekilde dikkate alınmaksızın bunun tüm zaman ve zeminlere genelleştirilmesidir. Başka bir ifadeyle bugünü geçmişte yaşayan bir nevi anakronizmdir.

Bu altın çağ fikri, sadece bu düşünceye has bir fenomen değildir. Tamamen insani bir şeydir ve her tür toplulukta müşahede edilebilecek bir duruştur.

Nitekim bu anlayış tarzı, her bir dinin müntesipleri arasında dini anlamaya yönelik uygulamalarda karşılaşılabilecek ortak özelliklerden biri olarak görülebilir. Örneğin Yahudi düşüncesindeki 'Mesih Çağı' veya 'Tanrı'nın Krallığı' kavramsalında da benzer bir tema vardır. Hz. Musa'yla birlikte var olmaya başlayan Yahudi toplumu, geçmişten günümüze çok zor bir coğrafyada ve şartlarda bulunmuşlar ve neredeyse iki bin yıllık bir sürgün hayatına maruz kalarak dünyanın dört bir tarafında vatansız yaşamaya mahkûm olmuşlardır. Yaşanan hayal kırıklıkları, Hz. Davut dönemini altın çağ şeklinde imgeleyerek böyle bir muhteşem yaşam ortamının gelecekte, bir Yahudi'nin ancak yolunu hazırlayabileceği ve kendileri için eza cefa çekecek ilahi bir kurtarıcı olan Mesih'in eliyle kurulabileceği şeklindeki bir ülkü merkezinde yaşamaya itmiştir. Bu anakronizmin Selefi anakronizminden farkı, bugünü geçmişte yaşamak değil aksine geçmişte gelecekte yaşamayı hedef edinmektir.

Ana hatlarıyla koymuş olduğumuz bu Selefi refleksi günümüzde İŞİD ve benzeri hareketlerde mücessem hale geldiğini gözlemlemekteyiz. Selefi bakışın bu hareketlerin önemli bir momentini olduğu kabul edilebilirse de bu hareketleri izah etmede yeterli ve yegâne unsur değildir. Bu noktada özellikle Aydınlanma düşüncesinden sonra İslam dünyasının Batıyla karşılaşmasında Müslüman muhayyilede yaşanan varoluşsal yırtılmanın da önemli ölçüde etkisi bulunmaktadır. Diğer taraftan söz konusu bu refleks, 'değişimin değişmez tek gerçek olduğu' bireysel ve sosyal yaşamda ciddi bir handikap olarak önümüzde durmaktadır. Dünyadan izole olmuş bir ülkede yaşamının veya örneğin Amerika'daki sosyal hayatın Asya'dakiyle bağlantısız olduğunu düşünmenin imkânsız olduğu bir gerçeklikte bu nevi handikaplar her türlü kullanıma açıktır. Bu bağlamın açılmasında da mutlaka medeniyetler arasındaki ilişki ve karşılaşmalara değinmek gerekir. Bütün medeniyetler, sadece kendi birikimleriyle değil, karşılaştıkları, etkileşime girdikleri ve her birinin nevi şahsına münhasır iddiası olması hasebiyle rekabet ettikleri diğerleriyle var olmuşlar ve insanlığa katkı sunmuşlardır. Bu kaçınılmaz bir realitedir. Ancak bu süreçlerde olabilecek üstünlük mücadeleleri de örneğin İslam ve Batı medeniyetlerinde olduğu gibi bir anlamda çatışma noktalarını oluşturabilmektedir. Her iki medeniyetin de dünyaya kazandırmış olduğu önemli hususiyetler vardır. Özellikle İslam medeniyeti, kendine has bakış açısı ve birikiminin yanında etkileşime girdiği diğer medeniyetlerin mirasını da

harmanlayarak insanlığa yeni bir soluk getirmiş ve Batı medeniyetinin bu bağlamda ana ilham kaynaklarından olmuştur. Diğer taraftan bu iki medeniyet, Endülüs ve Osmanlı örneğinde olduğu gibi komşu olmuş ve Haçlı Savaşları ve sömürgecilik misallerindeki gibi kırılma noktası karşıtlıklar yaşamıştır. Bunların etkileri ciddi bir şekilde günümüze kadar yansıya gelmiştir.

Bu sonuçlardan belki de en önemlisi Batının Doğuyu keşfetme, anlama ve maalesef ötekileştiren anlayışı temelinde sömürgecilikle kol kola giderek bugünlere gelen 'oryantalizm' geleneğidir. Bu geleneğin oluşturduğu tarihi bakış açısı, bir anlamda sömürge politikalarına maruz kalan Doğunun, özellikle de geniş ölçekte Ortadoğu'nun kaderinin çizilmesinde, farklı birçok amilin yanında önemli bir işlev görmüştür. Bu bakış açısının teraküm ettirdiği birikim, söz konusu coğrafyanın sosyo-kültürel ve jeo-politik dokusunun bozulup tekrar arzu edilen surette dizayn edilmesinde incelikli bir şekilde kullanılmıştır. Kendi ürettiği ancak 'İsrail' temelinde İslam dünyasına mal ettiği 'antisemitizm' ve İslam düşmanlığını da bundan ayırıştırarak 'İslamofobi' diye kurguladığı realite, buna verilebilecek en güzel ve ibretimiz örneklerdir. Bu noktada özellikle buhran zamanlarında İslam dünyasında başvurulan – ilk dönemin safiyetine dönme mottosuyla belirginleşen – Selefi bakış açısı dikkate alındığında onun, bu kullanımda baş sıralarda yer alacağı hemen kestirilebilir. Kaldı ki son üç asırdır, İslam dünyasının yaşamış olduğu buhran, tarihinde görmemiş olduğu kadar kesif bir buhrandır.

Buradan hareketle günümüz Ortadoğu denklemi-ne baktığımızda yeni dizaynın göbeğinde mezhep ayrılıkları üzerinden bir tavrın benimsendiğini görmekteyiz. Bu tavır da geçmişin siyasi hesaplaşmasına hasredilmiş Şiiilik ile Ehl-i Rey çizgisinin zenginleştirdiği mirasın göz ardı edildiği ve bağlamından kopartılmış ve sathileştirilmiş Selefi çatışması şeklinde uygulanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Irak problematiğinde ve dahi İŞİD- PYD veya PKK çakışmasında görülmekte olan Şii-Sünni ve tarihi kimliği hiçe sayılan ve belki de sekülerleşmeye itilen Kürt çözümlemesinde de bu açmaz ayan beyan görülebilir. Bu durum, İslam dünyasının hali hazırda muhatap olduğu en büyük sorundur. Yegâne çözüm Zümer 39/18'de belirtilen bir bilinç haliyle hangi mezhep veya meşrepten olursa olsun Müslümanlık üst şemsiyesinin altında buluşmaktır. ○

Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi